ÃÖÖ»ÖÖ¯Ö¸ü जिल्हांतर्गत येणा-या प्राथमिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक विकासातील योगदान : एक अभ्यास

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेडच्या शिक्षणशास्त्र

विद्याशाखेअंतर्गत शिक्षण¿ÖÖÃ¡Ö ×¾ÖÂÖµÖÖ“µÖÖ ¯ÖßÅ“Ö.›üß.ÃÖÖŠüß

प्रस्तुत करावयाचा संशोधन आराखडा

संशोधक

श्री. हामणे रतिकांत मन्मथ

मार्गदर्शक

डॉ. कदम व्यंकट काशिनाथराव

सहाय्यक प्राध्यापक, वसंतराव नाईक अध्यापक महाविद्यालय,

×¿ÖºÖ¸ü ŸÖÖ•Ö²Ö¤ü ŸÖÖ. †Æü´Ö¤ü¯Ö¸ü ×•Ö. »ÖÖŸÖã¸ü

संशोधन स्थळ

शिक्षणशास्त्र संकुल,

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नां¤ü›êü

शैक्षणिक वर्ष

2016-18

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	Ÿ¨Ö¯Ö¿ÖßÖ»Ö	पृष्ठ क्रं.
I	मुख्यपृष्ठ	I
II	अनुक्रमणिका	II
1.	प्रस्तावना	1
2.	संशोधनाची गरज	2
3.	संशोधनाचे महत्व	3
4.	प्रस्तुत संशोधनाचे शीर्षक	3
5.	कù¯ÖµÖÖत्मक व्याख्या	3
6.	गृहितके	4
7.	ˆ×§ÂÖ™ê	4
8.	परिकल्पना	5
9.	संशोधनाची व्याप्ती	5
10.	संशोधन मर्यादा	6
11.	संशोधन परिमर्यादा	6
12.	संशोधन पध्दती	7
13.	संशोधन साधने	7
14.	जनसंख्या	7
15.	न्यादर्श	7
16.	ÃÖÖरिव्यकùßµÖ Ÿ¨Ö¡Ö	8
17.	प्रत्यक्ष कार्यवाही	8
18.	अंदाजपत्रक	9
19.	वेळापत्रक	9
20.	ÃÖ¤ü³Ö ÃÖ“Öß	10

१. प्रस्तावना :-

अन्न, वस्त्र, निवारा याबरोबरच शिक्षण ही देखील मानवाची मुलभूत गरज बनलेली आहे. समाजविकास व ¸ÖÂ™Òü-¾Ö¸ÖŸÖ शिक्षणाची भूमिका अत्यंत महत्वाची ठरते. देशातील प्रत्येक नागरिक हा त्याच्या जडणघडणीत शालेय शिक्षण घेऊनच पुढे जातो. शालेय शिक्षणात प्राथमिक स्तरावरील Æü शिक्षणÖ“ÖÖ पाया मानला जातो.

देशातील प्राथमिक शिक्षण जेवढे दर्जेदार होईल तेवढी पुढील स्तरावरील शिक्षणात फलश्रुती मिळण्यास मदत ÆüÖŸÖ. प्राथमिक शिक्षणातील गुणवत्ता वाढीसाठी केंद्र व राज्य सरकार वेगवेगळया मार्गाने प्रयत्न करतात. स्थानिक स्तरावर पूर्व प्राथमिक शिक्षण, प्राथमिक शिक्षण, साक्षरता व निरंतर शिक्षणाचे नियोजन व संनियंत्रण करण्यासाठी तसेच स्थानिक समाजाचा शैक्षणिक प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग टिकून राहावा म्हणून ग्रामपातळीवर शासन निर्णय दि.०७ सप्टेंबर १९९१ नुसार ग्रामशिक्षण समितीची निर्मिती करण्यात आली. लोकशाही विकेंद्रीकरणाच्या कार्यवाहीतील एक पुढचे पाऊल म्हणजे ग्रामशिक्षण समिती होय. ग्रामशिक्षण समितीप्रमाणे शहरी भागात प्रभाग/वार्ड शिक्षण समिती निर्माण करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला. (शालेय शिक्षण विभाग, शासन शुध्दीपत्रक कृ.P.R.E.-२००२/(३३९४)/ प्रशिक्षण-1 ×¤ü.03 ´ÖÖ“ÖÔ 2003)

बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम, २००९ मधील भाग-४, कलम २१ अनुसार विनाअनुदानीत शाळा वगळता उर्वरीत सर्व शाळांसाठी शाळा व्यवस्थापन समिती (School Management Committee) 30 ÃÖ¯™ëü¸ü 2010 ¯ÖÖ¾ÖÖá गठीत करणे अनिवार्य करण्यात आले. सदर अधिनियमान्वये समितीकडे शाळेच्या कामकाजाचे सनियंत्रण सोपविण्यात आले. ग्रामशिक्षण समिती व वॉर्ड शिक्षण समिती यांची रचना व नावात बदल करण्यात †Ö»ÖÖ. आज या दोन्ही समित्या शाळा व्यवस्थापन समिती म्हणून ओळखल्या जातात. प्राथमिक शिक्षणाच्या गुणवत्ता विकास वाढीमध्ये शाळा व्यवस्थापन समितीचे कार्य अत्यंत महत्वाचे †ÖÆü.संशोधक अध्यापक विद्यालयात कार्यरत आहे.या अध्यापक विद्यालयात प्राथमिक शिक्षक सेवांतर्गत प्रशिक्षण केंद्र आहे. या

प्रशिक्षणातून संशोधकाची प्राथमिक शिक्षकांशी वेगवेगळ्या शैक्षणिक विषयांवर चर्चा होते. सद्यस्थितीतील शाळा व्यवस्थापन समितीबाबत प्राथमिक शिक्षकांशी संशोधकाची जेव्हा जेव्हा चर्चा होते तेव्हा या समितीच्या कार्याबाबत अनेक खेदजनक बाबी समोर आल्या आणि या समितीचे कार्य फारसे समाधानकारक नसल्याचे जाणवते. या समस्येची मूळ कारणे शोधून समस्येच्या मुळाशी जाणे आणि त्यातून पुढे आलेले निष्कर्ष अभ्यासून ÃÖ²Ö×धत संस्था व यंत्रणा यांना शिफारशी व उपाययोजना करण्याचे संशोधकाने ठरवले म्हणून संशोधनासाठी हा विषय निवडण्यात आला.

२. संशोधनाची गरज :-

1. प्राथमिक शाळेच्या विकासात शाळा व्यवस्थापन समिÖŸÖß“Ö योगदान अभ्यासण्यासाठी सदर सशोधन कार्य गरजेचे आहे.
2. शाळा व्यवस्थापन समिती प्राथमिक शाळेच्या विकासासाठी प्रयत्नशील राहण्यासाठी सदर संशोधन गरजेचे आहे.
3. शाळा व्यवस्थापन समितीतील सर्व सदस्यात समन्वय निर्माण करून एकत्ररित्या उत्कृष्ठपणे काम करण्यासाठी सदर संशोधनाची आवश्यकता आहे.
4. शाळा व्यवस्थापन समितीतील प्रत्येक सदस्यास आपली जबाबदारी व कर्तव्ये समजण्यासाठी ÃÖ¤ü¸ü ÃÖ¿ÖÖ¬ान उपयुक्त ठरते.
5. प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या पालकांना शाळा व्यवस्थापन समितीच्या कार्याबद्दल माहिती करून घेण्यासाठी सदर संशोधनाची गरज आहे.
6. प्राथमिक शाळेच्या मुख्याध्यापकांना शाळा व्यवस्थापन समितीच्या माध्यमातून उत्कृष्ठरित्या काम करण्यासाठी सदर संशोधन गरजेचे आहे.

३. संशोधनाचे महत्व:-

1. शाळा व्यवस्थापन समितीस स्थानिक नागरिक व पालकांना विश्वासात घेऊन काम कर¸ÖŸÖÖ µÖ‡»Ö.
2. ¿ÖÖôı व्यवस्थापन समिती सदस्यांना आपापल्या कर्तव्य व जबाबदा-यांची जाणीव ÆÖ‡»Ö.
3. प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या पालकांना शाळा व्यवस्थापन समितीच्या कार्यप्रणालीबद्दल माहिती होईल.
4. प्राथमिक शाळांच्या ¿ैक्षणिक विकासात भर पडेल.
5. शाळेतील शिक्षकांना शाळा व्यवस्थापन समितीच्या कार्यप्रणालीबद्दल सविस्तर माहिती ÆÖ‡»Ö.

४. प्रस्तुत संशोधनाचे शीर्षक :-

सोलापूर जिल्हांतर्गत येणा-या प्राथमिक शाळेतील ¿ÖÖôÖ व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक विकासातील योगदान : एक अभ्यास

५. कार्यात्मक व्याख्या :-

1. ÃÖÖ»ÖÖ¯Ö¸ü ×•Ö»ÆüÖ :-

महाराष्ट्राच्या पश्चिम महाराष्ट्र या विभागातील धार्मिक, शैक्षणिक व राजकीयदृष्ट्या महत्वपूर्ण असलेला एक जिल्हा. या जिल्Æांतर्गत ११ तालुक्यांचा ÃÖ´ÖÖ¾Öê¿Ö ÆüÖêŸÖÖê.

२. प्राथमिक शाळा :-

‡µÖ¢ÖÖ ¯ÖÆü»ÖßÖ ŸÖê †ÖšüÖ¾Öß ¾ıगर्गातील विद्यार्थ्यांना शालेय शिक्षण देणारे केंद्र

३. शाळा व्यवस्थापन समिती :-

प्राथमिक शाळेच्या शैक्षणिक प्रक्रियेत स्थानिक समाजाचा सहभाग घेण्यासाठी स्थानिक नागरिक, मुख्याध्यापक, शिक्षक व पालक यांची ÃÖ×´ÖŸÖß

६. गृहितके :-

1. प्रत्येक प्राथमिक शाळेत शाळा व्यवस्थापन समिती गठीत केलेली आहे.
2. शाळा व्यवस्थापन समितीची रचना नियमाप्रमाणे असते.
3. शाळा व्यवस्थापन समितीतील सदस्यांत समन्वय कमी प्रमाणÖÖŸÖ †ÃÖŸÖÖ.
4. प्राथमिक शाळेच्या शैक्षणिक विकासासाठी शाळा व्यवस्थापन समितीचा प्रयत्न समाधानकारक नाही.
5. शाळा व्यवस्थापन समिती सदस्यांना शैक्षणिक ²ÖÖ²Öà×¾ÖÂÖµÖß जाणीव नसते.
6. शाळा व्यवस्थापन समिती ÃÖ¤üÃµÖ स्वतःच्या कर्तव्यांबद्दल जागरूक नसतात.

7. ˆ×§Â™ü :-

1. प्राथमिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक विकासातील योगदान अभ्यासणे.
2. शाळा व्यवस्थापन समितीचे अध्यक्ष व सचिव /मुख्याध्यापक यांची शैक्षणिक कÖµÖÖ“ÖÖ आढावा घेणे.
3. शाळा व्यवस्थापन समिती सदस्यांच्या शैक्षणिक विकासविषयक कार्याचा आढावा घेणे.
4. शाळा व्यवस्थापन समितीच्या शैक्षणिक विकासविषयक शिफारशी व उपाययोजना सुचविणे.

८. परिकल्पना :-

1. शहरी व ग्रामीण भागÖÖŸÖß»Ö ¯ÖÖ£ामिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीच्या शैक्षणिक विकासविषयक कार्यात सार्थ फरक जाणवतो.
2. स्थानिक स्वराज्य संस्था व खाजगी शैक्षणिक संस्थाच्या प्राथमिक ¿ÖÖÔÖÖŸÖß»Ö ¿ÖÖÔÖ व्यवस्थापन समितींच्या शैक्षणिक विकासविषयक कार्यात सार्थ फरक जाणवतो.
3. शाळा व्यवस्थापन समिती अध्यक्ष, सचिव व सदस्या यांच्यातील समन्वयाचा शैक्षणिक विकासावर सार्थ फरक आहे.

9. संशोधन व्याप्ती :-

१. क्षेत्र व्याप्ती :-

ÃÖ¤ü¸üß»Ö ÃÖ¿ÖÖेधनाच्या क्षेत्र व्याÖ¯ÖŸÖß´Ö¬µÖê ´Öहाराष्ट्रातील जिल्ह्यापैकी केवळ सोलापूर जिल्हांतर्गत येणा-या दक्षिण सोलापूर, उत्तर सोलापूर, अक्कलकोट, मंगळवेढा, माढा, बार्शी, पंढरपूर, मोहोळ, करमाळा, माळशिरस व सांगोला या अकरा तालुक्यांचा ÃÖ´ÖÖ¾Öê¿Ö होतो. शालेय व्यवस्थापनातील विविध क्षेत्रापैकी संशोधनाची व्याप्ती क¿Ö¾ÖÔü ¿ÖÖÔÖ व्यवस्थापन समितीपूरतीच †ÖÆê.

2. †Ö¿ÖµÖ ¾µÖÖ¯ÖŸÖß :-

सदरील संशोधनाची आशय व्याप्ती प्राथमिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन ÃÖ×´ÖŸÖß¯Ö¸üŸÖß ´ÖµÖÖÔ×¤üŸÖ †ÖÆê.

३. घटक व्याप्ती :-

सदरील संशोधनाच्या घटक व्याप्तीमध्ये शाळा व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक योगदान, समितीच्या कार्यातील अध्यक्ष व सचिव/मुख्याध्यापक यांची भूमिका, पालकांची भूमिका या घटकांचा समाव¿Ö ÆÖêŸÖÖê.

10. ¯Öx¸¡´ÖµÖÖ¤üÖ :-

1. क्षÖ¡Ö ´ÖµÖÖ¤üÖ :-

सदरील संशोधन सोलापूर जिल्ह्यातील ११ तालुक्यांतर्गत येणा-या प्राथमिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीपूरते मर्यादित आहे.

2. †Ö¿ÖµÖ ´ÖµÖÖ¤üÖ :-

ÃÖ¤रील संशोधन प्राथमिक शाळेतील शाळा व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक विकासविषयक योगदान या आशयापूरते मर्यादित आहे.

३. घटक मर्यादा :-

सदरील संशोधन शाळा व्यवस्थापन समितीचे शैक्षणिक योगदान, समितीच्या कार्यात अध्यक्ष व सचिव / मुख्याध्यापक यांची भूमिका, पालकांची भूमिका या घटकांपूरते ´ÖµÖÖÔ×¤üŸÖ †ÖÆê.

4. ÛúÖ»Ö´ÖµÖÖ¤üÖ :-

सदरील संशोधन शैक्षणिक वर्ष २०१६-१८ या कालावपधीपूरते मर्यादित आहे.

सदरील संशोधनात सोलापूर जिल्हांतर्गत येणा-या स्थानिक स्वराज्य संस्थाच्या व खाजगी शैक्षणिक संस्थाच्या प्राथमिक शाळा व शाळा व्यवस्थापन समित्यांचा x¾Ö““ÖÖ¸¡ करण्यात येणार आहे.

सदरील संशोधनामध्ये निष्कर्ष पीएच.डी. संशोधनापूरते मर्यादित आहेत.

११. संशोधन पध्दती :-

प्रस्तुत संशोधनातून प्राथमिक शाळेतील श्ÖÖôÖÖ ¾µÖ¾ÖÃथापन समितीच्या वर्तमानकालिन शैक्षणिक योगदानाचा अभ्यास करावयाचा असल्याने संशोधकाने सर्वेक्षण ¯Ö¬¤üŸÖß“ÖÖ उपयोग करं¸Ö¾ÖµÖÖ“Ö µÖÖ×•Ö»Ö †ÖÆê.

१२. संशोधनाची साधने :-

संशोधन उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी व परिकल्पना परीक्षण करून निष्कर्ष काढण्यासाठी न्यादर्शातून येणा-µÖÖ ¯ÖÖ¯ÜÖ माहिती व आकडेवारीची आवश्यकता असते. ही माहिती व आकडेवारी संकलित करण्यासाठी संशोधकाने पुढील साधनांचा वÖ¯Ö¸ü करण्याचे निश्चित केले आहे.

1. समिती अध्यक्ष प्रश्नावली
2. समिती सचिव / मुख्याध्यापक प्रश्नावली
3. समिती सदस्य प्रश्नावली
4. पालक मुलाखत

१३. जनसंख्या :-

प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी सोलापूर जिल्हांतर्गत येणा-या अकरा तालुक्यांतील स्थानिक स्वराज्य ÃÖÃ£ÖÖ व खाजगी शैक्षणिक संस्थांतर्गत शाळा व्यवस्थापन ÃÖ×´ÖŸÖß अध्यक्ष,सचिव/मुख्याध्यापक, शिक्षक व पालक यांची उपलब्ध संख्या ही प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या असÖ»Ö.

१४. न्यादर्श :-

प्रस्तुत संशोधन कार्यासाठी न्यादर्श व न्यादर्श पध्दतींचा पुढीलप्रमाणे विचार करण्यात येणार आहे.

1. समिती अध्यक्ष प्रश्नावली - यादृच्छिक गुच्छ न्यादर्श पध्दती.

2. समिती सचिव /मुख्याध्यापक प्रश्नावली - यादृच्छिक गुच्छ न्यादर्श पध्दती.

3. समिती सदस्य प्रश्नावली - सप्रयोजन न्यादर्श पध्दती.

4. पालक मुलाखÖüŸÖÖ - ¯ÖÖüÃÖÖüगिक न्यादर्श पध्दती

१५. सांख्यिकीय तंत्र -

प्रस्तुत संशोधन कार्यांतर्गत संकलित माहितीस अर्थ लावण्यासाठी शेकडेवारी या सांख्यिकीय तंत्राचा उपयोग करण्याचे योजिले आहे.

१६. प्रत्यक्ष कार्यवाही :-

प्रस्तुत संशोधन शीर्षकांतर्गत संशोधकाने पुढीलप्रमाणे कार्यवाही करण्याचे योजिलÖê †ÖÆê.

संशोधन पध्दतीची निवड - सर्वेक्षण पध्दती

↓

माहिती संकलनाची साधन निर्मिती - प्रश्नावली व मुलाखती

↓

जनसंख्या व न्यादर्श - सोलापूर जिल्हा, अकरा तालुके.

↓

प्रत्यक्ष साधनांचा वापर - ¾ÖêôÖ¯Ö त्रक

↓

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

↓

संबंधीत विभागासाठी शिफारशी

१७. अंदाजपत्रक :-

अ.क्र.	Ÿö¯öü×¿üÖ»Ö	खÖ“Ö
1	प्रवास खर्च	18,500
2	छपाई खर्च	12,500
3	पोस्टेज खर्च	2,000
4	–नेरॉक्स खर्च	5,000
5	´ÖÖहिती संकलन	10,000
6	बाईडिंग खर्च	2,000
	एकूण खर्च	50,000

१८. संशोधन कार्याचे वेळापत्रक :-

अ.क्र.	**काÖµÖÖ“Ö Ã¾ÖºþÖ¯Ö**	**काÖ»ÖÖ¾Ö¬Öß**
1	समस्या निश्चिती	१ महिना
2	Ãֲ֤×¬ÖŸÖ Ã֍×ÆŸµÖÖ“Ö वाचन	१ महिना
3	संशोधन आराखडा तयार करणे	१ महिना
4	संशोधन साधने तयार करणे	२ महिने
5	माहितीचे संकलन	४ महिने
6	संकलित माहितीचे पृथक्करण व विश्लेषण	२ महिने
7	हस्तलिखित अहवाल लेखन	३ महिने
8	हस्तलिखित अहवाल तपासून मान्य करून येणे	२ महिने
9	अहवाल टंकलेखन व बांधणी	२ महिने

19. ÃÖ¤ü³Ö ÃÖ“Öß :-

1. ´ÖÔü ¸üÖ,¿Ö, ´Ö¸üÖšü ×¾Ö.ÝÖ., *शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे*, नागपूरः ´ÖÆüÖ¸üÖÂ™ü ×¾ÖªÖ¯Ößšü ग्रंथ निर्मिती मंडळ.
2. ÞÖ³ÖÝÖÖ›êü ×¾Ö.¸üÖ., *शैक्षणिक संशोधन पध्दती,* पूणे : नुतन प्रकाशन.
3. ¯Ö›üßÝÖ ²Ö.×¾Ö., *शिक्षणातील संशोधन (संख्यात्मक व गुणात्क),* पुणे - 30
4. मंगरूळकर मीना, आवटे कमलादेवी आणि कांü¼ßü <ÃÖ.†Ö¸üÖ. *भारतीय समाज आणि प्राथमिक शिक्षण,* कोल्हापूर : फडके प्रकाशन.
5. कुंडले सुरेखा, बर्वे मिनाक्षी आणि महाले संजीवनी, <´Ö.<>. *संशोधन मार्गदर्शिका भाग*-2, µÖ.“Ö.´Ö.´Ö.×¾Ö. नाशिक.
6. देशपांडे प्रकाश, पाटोळे एन.के., *संशोधन पध्दती,* य.च.म.मु.वि.नाशिक.
7. www.maharashtra.gov.in

मार्गदर्शक **संशोधक**

श्री. हामणे रतिकांत मन्मथ